

KARÁCSONY ÁGNES

„OLYAN EZ, MINT AZ ARANYMOSÁS”

BESZÉLGETÉS FOGARASI KLÁRA FOTÓTÖRTÉNIÉSSZEL

A TISZTASZOBÁK FÉNYKÉPEIRŐL

TÉvtizedek óta kutatja a paraszti kultúra fényképeinek jellegzetességeit: hogyan változtak koronként és vidékenként. A *régi világ falun* című kötete húsz éve jelent meg, azóta hiánykönyv. A fotótörténész több mint két évtizedig volt a Néprajzi Múzeum Fényképtár gyűjteményvezető főmuzeológusa. Ma is rendszeresen bejár a múzeumba. Ott beszélgettünk vele a történeti képanyag rejtett értékeiről, értelmezési lehetőségeiről.

MC: *Szembetűnő: a paraszti családi képeken senki sem mosolyog.*

¶ Ennek történeti okai vannak. A hagyományos paraszti kultúrában a 20. század elején a fényképkészíttetés komoly, ünnepi alkalom volt. Úgy is öltöztek fel, a legjobb ruhájukba. Mindig jeles eseménykor – jegyesség, házasságkötés, gyermekszületés – keresték föl a fotográfust. Az ünnepi ruhával, méltóságteljes tartással, az arc rendezettségével élethelyzet, életideál, társadalmi és erkölcsi normarendszer sűrítődött a képbe – ez a korai paraszti fotók jellegzetessége.

MC: *Vagyis a kép által kifejezett, közvetített magatartás minta is volt?*

¶ Igen, modellértékű. Persze a 20. század első éveiben még csak a módosabb parasztemberek tudták megfizetni a fényképezkedést. Tömegessé az első világháború idején vált, amikor a háborúba induló katona közös családi képet készíttetett szeretteivel. Ezek a felvételek a századfordulótól az 1920-as évekig olyan karakterisztikusak, hogy a parasztpolgárosodás időszakában „klasszikus korszaknak” is vehetjük.

MC: *Nézzük akkor, milyen „klasszikus” vonásai vannak e fotográfiáknak. Például: a szülők közepén ülnek vagy állnak, ugyanakkor a gyerekek nincsenek kiemelt helyzetben a fotókon.*

¶ A családtagok összetartozását a gesztusok fejezték ki: szorosan egymás mellett álltak, fogták egymás kezét, hozzáérték a másik vállához. Csupán jelzésszerűek

ezek a mozdulatok – ellentétben a polgári családi képekkel, amelyekre a gesztusok lazasága, sokfélesége jellemző.

MC: *Kunt Ernő antropológus fogalmazta meg: a paraszti szülők azért is helyezkedtek el pontosan a kép közepén, mert kifejezték, hogy az ő létük a közösség, a lokális társadalom feltétele, és munkabírásukra a felnövekvő, de az öregedő generáció is támaszkodhat.*

¶ Ezen a fotókon az ülésrendtől a gesztusrendszerig mindennek jelentése volt. A stílusjegyek a látványon kívül stabil értékrendet is tükröztek. A fénykép egésze a családon belüli tekintélyhierarchiát is mutatja. Az apa tartásából, tekintetéből kiolvasható: ő az, akinek szava volt a családban. És nemcsak a műtermi képeket, hanem a századforduló utáni évek falusi helyszíneken készült fotóit is ugyanilyen szertartásosság jellemzi.

MC: *Csakhogyteljesen anakronisztikus: a parasztcsalád festett polgári vagy főúri háttér előtt ül, amely angolparkot ábrázol vagy historizáló épületbelső, magas oszlopot, tágas lépcsőfeljárót, selyemrojtú bársonyfüggönyt. Őn írta valahol: a polgárosodó parasztság a feudális arisztokrácia díszletei között szemlélte ünnepi önmagát. Idealizáló helyzet – a polgáriasult jövőbe vetítve?*

¶ Pontosan. Csíkszentmihályi Mihály pszichológus szerint a fotó nem pusztán tükrökép, hanem a jövőre vonatkozó aspiráció is: „Ilyen szeretnék lenni.” A korabeli festett hátterek – amelyeket a tehetősebb fényképészek Bécsből rendeltek, katalógusokból választottak ki – nem az autentikus társadalmi közeget mutatták. Kivétel például a székelyudvarhelyi Kovács-napfényműterem. Itt a fényképész jó barátságban volt Haáz Rezső festővel, etnográfus művésztanárral, így valószínűleg ő festett egy székelyszoba-háttérrel. Alig akad lokális identitásra utaló műtermi háttér magyar nyelvterületen, de Udvarhelyen máig használatban van, sőt a leggyakrabban ezt választják a megrendelők. Nem véletlen, hiszen ott a települések magyar lakói szigorúan őrzik identitásukat.

MC: *Említette, hogy a paraszti kultúrában a fotó – mivel annak idején ritka tárgynak számított – az ünnepi szféra részét képezte. Másfelől a tárgyak jelentése – miként Clifford Geertz amerikai antropológus is írja – a használatukban rejlik.*

¶ Különösen igaz ez a fényképekre. Ha valakinek nagyon fontos egy fotó, lényeges számára az is, miképpen őrzik azt. A személyes viszony a fotókkal, a kötődés és a ragaszkodás hozzájuk, azok használatában is megnyilvánult. Falun a fényképek

105 éves százelekencei idős cigány férfi
Glatz Tivadar 1860-as években készült fényképalbumából

Lakodalmás menet - óriási, örökzöld levelű fákat szállító, négyes lovas- és bivalyfogattal
Bántfyhunyad, Kolozsvm., Dunky fivérek felvétele, 1895

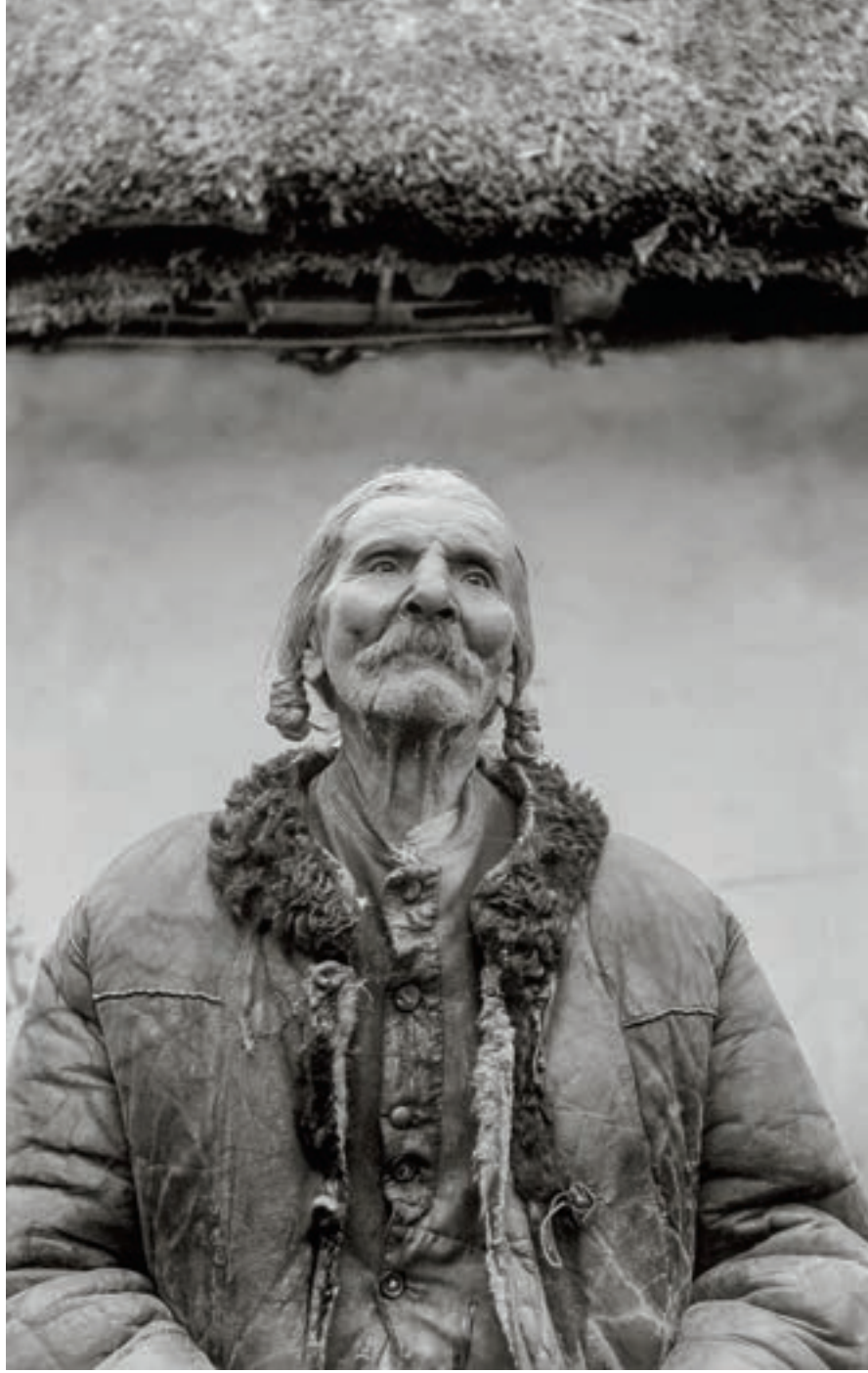
296

almai jelenet: Csetenyés' felvonulás
a Kalotaszéken.

(Kolozs m.)

Csimbókos magyar
Kisgyalán, Somogy vm., Garay Ákos felvétele, 1910

*Az ünnepi ruhával, méltóságteljes tartással,
az arc rendezettségével élethelyzet és életideál,
társadalmi és erkölcsi normarendszer sűrítődött
a képbe – ez a korai paraszti fotók jellegzetessége.*

a tisztaszoba falára kerültek, a bukóra állított tükör alá. A menyasszonyi kép köré még „szentelményt” is helyeztek, menyasszonyi koszorút. Vagy az ügyes kezű gazda a maga faragta keretbe illesztette a fotót, néhol selyemszalaggal díszítették. Aki a háznál vendégségben megfordult, személyre vehette. Sőt, korábban a fénykép egyenesen személyhelyettesítő tárgy volt. A katonaidejüket töltő fiúk a postán hazaküldött fényképük mellé úgynevezett „arcképköszöntő verseket” másoltak az ország keleti részén a 19. század végén, 20. század elején. A Néprajzi Múzeum Adattárában fellelhetők a kéziratos könyvekbe másolt dallam nélküli versminták. Érdekességük, hogy a katonakép élő személyként és „papiroson lévő” képmásként is köszönti a családtagokat. Befogadást kér – szállást és ölelést – mint valóságos személy, de a következő kérése rögtön a fényképre vonatkozik: „Függeszék falra fel az én arcképetem! Aranyos rámába vágassák hát bele. Őrizzék meg az én saját emlékemre!”

MC: *A családi együttlétet tehát nemcsak az elképzelt valóságos jelenléttel, hanem fotó által is megteremtődött?*

¶ Igen. Térben és időben is. A „becsüld meg, őrizd meg” óhajával eleven és szoros érzelmi kötődést reméltek azok számára is, akik már csak a családi emlékezetben éltek tovább a fényképek által. A paraszti közösségek tagjai a fénykép használatát is csak úgy tudták elképzelni, hogy teljes mértékben hozzáigazították a népi gondolkodásmód mindent megszólító, antropomorf logikájához. Így a fotó, az arckép a környező tárgyi világ hierarchiájában is előkelő helyet foglalt el.

MC: *Ma is ugyanígy függünk a képektől?*

¶ A fotónak az a megrendítő képessége, hogy elementáris erővel idézi föl az élő személyt, a kezdetektől napjainkig létezik. A képeknek olyan erőteljes érzelmi hatásuk van, amely elől nem tudunk kitérni. A közösségi oldalakon manapság ezért olyan népszerűek a nagyszülőkről, családtagokról közölt korai felvételek. Ezek lényegében erőt adó tárgyak: a nemzedékek közötti összetartozás az egyén identitását erősíti.

MC: *De vajon mindegy, hogy ismerős vagy ismeretlen embereket nézünk-e a fotón? Én például csak nemrég „fedeztem fel” a hódmezővásárhelyi Plohn József paraszti képeit, amelyeket a 20. század első évtizedeiben készített. Semmiféle közvetlen emléket nem hívnak elő belőlem, mégis megrendítenek. Miként Garay Ákos fotói is a „csimbókos parasztokról”.*

¶ A jó fotó különleges sajátossága, hogy hatása, ereje jóval meghaladja az általa hordozott objektív információk körét. Másrészt: a látás, a befogadás nemcsak fiziológiai jelenség, de kulturálisan is meghatározott. A néző műveltségének, kulturális érzékenységének függvénye, mit és mennyit lát a képen. Ténybeli tudás kell hozzá, és az is, ki mire fogékony. Vizsgálták a fotónak az emlékezéssel való összefüggéseit is. Az emlékezés mindig helyhez, személyhez, közösséghez kötött. Még a leghétköznapibb fotó is kifejezi az egész csoport számára fontos gondolkodási és értékelési sémák egész rendszerét. Benne van a közösség értékfel-fogása, s ha nincs is személyes kötődés, akkor is befolyásolja a viselkedésünket. Ezen kívül rejtett időgépek a fényképek. Most fotózom a pillanatot, de az máris a múlt, és a jövőben fogom szemlélni. Ez az idővel folytatott játék is hat a nézőre.

MC: *Visszatérve a múlthoz: itthon az első népviseleti felvételeket Szatmári Papp Károly készítette az 1860-as években...*

¶ Ma már inkább azt feltételezzük, hogy az első néprajzi fénykép 1847-ben készült Sobri Jóska családjáról. Ez egy dagerrotípiát volt, amelyet átrajzolva Vahot Imre használt a *Magyar Föld és népei* című munkájához. Az eredeti képnek nyoma veszett. Folyamatosan megemlítem, hátha felbukkan valamilyen hagyatékban. Vannak ugyanis lappangó gyűjtemények. Mindenesetre a néprajzi fotózás kezdeti lendületét a 19. századi világkiállítások is gyorsították: jelentős „viseleti albumok” születtek, amelyek egyes népcsoportokat mutattak be, ismertettek az érdeklődőkkel.

MC: *Vehetjük ezeket a néprajzi fényképezés előzményének?*

A családtagok összetartozását a gesztusok fejezték ki: szorosan egymás mellett álltak, fogták egymás kezét, hozzáérték a másik vállához. Csupán jelzésszerűek ezek a mozdulatok – ellentétben a polgári családi képekkel, amelyekre a gesztusok sokfélesége jellemző.

Csángó férfi fiaival
Gyimesközéplok, Csík vm., Kolló Rezső felvétele, 1912

Alföldi magyar család
Eendrőd, Békés vm., Szeghalmi Gyula felvétele, 1920-as évek

Fiatalasszony gyermekével
Nógrád vm., ismeretlen fényképész felvétele, 1920-as évek

¶ Igen. Xántus János, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának első vezetője az 1873-as bécsi világkiállításra a kor neves fotográfusától, Koller Károly besztercei fényképésztől is vásárolt színezett fényképeket. És itt, a múzeumban őrizzük Glatz Tivadar és Koller Károly erdélyi életképeket ábrázoló vizitképeit is. Újabb jelentős fordulatot hozott, amikor – készülődvén az 1896-os ünnepekre – megbízták Jankó Jánost, Xántus utódját, a millenniumi falu anyagának összeállításával. Jankó ambiciózus néprajzkutató volt, maga is fotózott, gyűjtött is fényképeket. Voltaképpen az így felhalmozódott képanyaggal vált szükségessé 1894-ben, hogy elkülönítsék a fényképeket a többi tárgytól. Ezzel létrejött a Néprajzi Múzeum fotótára. Országos gyűjtőhálózatot is kiépítettek. Később a nagy néprajzos generáció – Györffy István, Gönyey Sándor és mások – gyalog járták a vidéket, kutatói tervek alapján dolgoztak. De még így is van olyan település, ahonnan alig van fotó, míg például Kalotaszegről rengeteg.

Alig akad lokális identitásra utaló műtermi háttér magyar nyelvterületen, de Udvarhelyen máig használatban van, sőt a leggyakrabban ezt választják a megrendelők. Nem véletlen, hiszen ott a települések magyar lakói szigorúan őrzik identitásukat.

MC: *Sok felvétel készült a Gyöngyösbokréta mozgalom idején is, amely a két világháború között tulajdonképpen a későbbi népművészeti, hagyományörző mozgalmak előzménye volt. Néprajzosok azonban kifogásolták az egészet, mondván, nem lehet „beállítani és megrendezni” a népi kultúrát.*

¶ A néprajzosok elsősorban a hitelesség szempontjait, a gyöngyösbokrétások pedig a színpadi hatásokat tartották szem előtt. Ez vitákat is generált.

MC: *Inkább reklámfotók ezek? Lehetett turisztikai jelentőségük?*

¶ Igen. Az Országos Idegenforgalmi Hivatal támogatta is a mozgalom rendezvényeit. Amúgy az első néprajzi reklámfotót a 19. század végén a kolozsvári Dunky fivérek készítették a bánffyhungyadi lakodalomról. A Néprajzi Múzeum állandó kiállításának egyik terme később ennek alapján készült, s ma is látható.

MC: *Vásároltak is képeket a néprajztudósok. A Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteményében több ezer olyan fotográfia található, amelyeket Györffy István, Viski Károly*

Répaegyelés
Mezőhegyes, Csanád vm., ismeretlen fényképész felvétele, 1940

és idősebb László Gyula vettek meg a húszas évek elején az ország különböző pontjain működő fényképész műtermekből. Épp azért, hogy áttekintést kapjanak a paraszti fényképezkedési szokásokról.

¶ A vidéki műtermek anyagából begyűjtöttek egy nagy kollekciót. Ma azokból ismerhetők meg a korabeli népviseletek. Nekem ifjabb László Gyula mesélte, hogy az ő édesapja részt vett az akkori gyűjtésekben. A fényképésmesterek még üveglemezekre fotóztak, és a gazdasági krízis miatt eladták az üvegnegatívokat üvegházak befedésére. Amikor megtudták ezt a néprajzosok, azonnal gyűjtőutakat szerveztek, és fölvásárolták a lemezeket. Elég sokat sikerült megmenteniük. Ekkorra már nagyiparrá vált a fényképészet, és olyan olcsóvá, hogy a szegényebb paraszti réteg is meg tudta fizetni a fotószolgáltatást. Csakhogy nem volt mód beazonosítani kuncsaftkönyvekből, ki lehet a képen és melyik faluból. Napjainkban ugyanakkor jó néhány település összegyűjti a fellelhető történeti képanyagot, digitalizálják, ebből kiállítást rendeznek, és a látogatók segítségével azonosítják a képeken látható személyeket. Mindezt mi is megkapjuk. De olyan is megesik, hogy jön valaki a Néprajzi Múzeum Fényképtárába kutatni, és rátalál a nagymamája fotójára.

A fényképésmesterek még üveglemezekre fotóztak, és a gazdasági krízis miatt eladták az üvegnegatívokat üvegházak befedésére. Amikor megtudták ezt a néprajzosok, azonnal gyűjtőutakat szerveztek, és fölvásárolták a lemezeket.

MC: *Fontos tudni tudománytörténeti szempontból, ki van a képen?*

¶ Mindenképpen. Iparos volt-e vagy gazdálkodó, hol, milyen társadalmi közegeben élt, milyen anyagi háttérrel rendelkezett. Lényeges az is: ki fotózta le? Nagy különbségek voltak az ország különböző pontjain működő műtermek lehetőségei és adottságai között. Össze lehet hasonlítani, mondjuk, a szekszárdi Borgula Műtermet és a székelyudvarhelyi Kováts-napfényműtermet. Az utóbbihoz 185 faluból jártak fényképezkedni. Borguláéknak is nagy volt a vonzókörzetük. Rengeteget dolgoztak, a két család anyagi lehetőségei mégis különböztek: a szekszárdi fotósoknak már az 1920-as években nyitott sportkocsija volt.

MC: *Van kedvenc néprajzi fotósa?*

¶ Sokan. Többek között Garay Ákos is, aki festőművész volt – mint abban az időben elég sok fotográfus –, és a pásztorokról szeretett volna képet festeni. Nem talált hiteles forrást, így ő maga elutazott Baranya, Somogy, Tolna, Szerém megye több településére. Kórógyon, Szentlászlón is fényképezett. Fölkereste a hátrában az idős pásztoembereket. Felvételei a csimbókos hajviseletű parasztokról pótolhatatlanok, s mint fotók is rendkívüli erejű művészi portrék. Gönyey Sándor képei is emlékezetesek. Zseniális fotós volt, majdnem tizennégyezer felvételt készített. Sokat köszönhet neki is a néprajztudomány.

MC: *Említette, hogy lehetnek lappangó gyűjtemények, hagyatékok a népi kultúra fontos fényképeivel. De végtére is minden régi családi fotó között akadhatnak a néprajztudomány szempontjából lényeges, különleges felvételek, nem?*

¶ Ez így van. A fotótörténész munkája olyan, mint az aranymosás. Óriási mennyiségből, számos érdektelen közül kell kirostálnunk az értéket. Minden fórumon elmondom: hozzák be a Néprajzi Múzeumba a fölöslegessé vált családi képeket. Mindenkiben tudatosulnia kell: egyetlen fotó is képviselhet tudományos értéket. Példaként szoktam emlegetni azt a nyolcvanöt éves hölgyet, aki Amerikából hazalátogatott, és behozta a múzeumba édesanyja fényképét. Cigándról is kaptunk egy különleges, 1890 körül készült képet, amely cifraszűrös kisfiút ábrázol. Lomtalanításkor bukkantak rá a honismereti szakkörösök. Rendkívül fontosak a falufeltárások, a települések fotóanyagának összegyűjtése, kötetbe rendezése. Vigyázni kell, ne semmisüljenek meg egy személy vagy egy közösség képei, mert bizonyos mozzanatok hozzátartoznak az egyéni és a közös emlékezetünkhöz is.

FOGARASI KLÁRA 1978-ban magyar nyelv és irodalom szakon diplomázott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Ugyanitt 1990-ben etnográfus, öt évvel később fotótörténész diplomát szerzett. Egyetemi doktorné 1996-ban avatták. 1984-től egy évig a hatvani Hatvany Lajos Múzeum igazgatója volt. 1989 és 2010 között a Néprajzi Múzeum Fényképgyűjteményének gyűjteményvezető főmuzeológusa. Kutatási területe: fényképek néprajzi és fotótörténeti szempontú elemzése, értelmezése; kutatói életművek; gyermekélet; a vizuális kommunikáció formái; a fényképek használata és népi jellegű installálása; műfajok, tipikus jelenségek; kollektívák, gyűjtemények áttekintése.

